

СЕКЦІЯ І. ІСТОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПЕРСОНАЛІЇ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЕКОЛОГІЯ, ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ЗБАЛАНСОВАНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ» І КАФЕДРИ ГЕОЕКОЛОГІЇ ... У ТЕРНОПІЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ В ПЕРІОД 1993-2014 РР.

Царик Л.П.

tsarykl55@gmail.com

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

The stages of development of the Ecology speciality and the Department of Geoecology ... at Ternopil Pedagogical University are considered. The role of the team in shaping the scientific and pedagogical foundations and traditions of the faculty and university is highlighted.

Key words: ecology, department, historical stages, formation

Вивчення ролі окремих підрозділів, факультетів, кафедр, наукових і навчальних лабораторій у становленні та розвитку вищих навчальних закладів є особливо актуальним і дає можливість оцінити історико-географічні особливості їх вкладу у розвиток вузу. Досліджувана спеціальність була першим непедagogічним напрямком підготовки фахівців, за участі якого розпочався період універсалізації навчання, розбудови підвалин майбутнього педагогічного університету. Унікальність спеціальності «Екологія, охорона навколишнього середовища, збалансоване природокористування» полягає в тому, що у загальноосвітній профільній школі відроджено екологічну підготовку школярів, у чому є скромна роль кафедри геоекології Тернопільського національного педагогічного університету, викладачі якої на всіх всеукраїнських форумах доводили необхідність навчального предмету з екології для інтеграції набутих на міжпредметній основі екологічних і природоохоронних знань. Ними підготовлена програма з екології для загальноосвітніх навчальних закладів, яка була визнаною однією з кращих в Україні і опубліковано три підручники з екології для 10-х – 11-х класів.

Свій родовід спеціальність «Екологія, охорона навколишнього природного середовища, збалансоване природокористування» веде з 1993 року – офіційного набору абітурієнтів на географічному факультеті ТДП. Відкриття цієї спеціальності стало початком нового етапу у розбудові майбутнього університету, оскільки це була перша непедagogічна спеціальність у педагогічному інституті. Згодом цей процес набуде особливого розвитку і у вузі з'явиться десяток спеціальностей непедagogічного профілю. Цього ж року при кафедрі географії України і краєзнавства була створена секція геоекології у складі доцента Царика Л.П., доц. Федуніка Б.Я., асистентів Гунька С.І. та Костецького І.В. Викладачами секції розроблені одні з перших в Україні навчальних планів з екології, охорони навколишнього середовища на основі навчального плану курсів перекваліфікації випускників-природничників у екологи, робочі програми з фундаментальних екологічних дисциплін, лекційні і лабораторні курси, підготовлені методичні розробки, практикуми. Проведена значна робота з формування бібліотечного фонду, започаткована кафедральна бібліотека, придбаний необхідний інвентар, приладдя для проведення польових навчальних практик.

Тісна співпраця колективу секції з Державним управлінням з екології і охорони природи, яке очолював О. Сінгалевич, головний державний інспектор М.П. Чайковський, сприяла залученню провідних спеціалістів управління до викладання таких фахових

дисциплін як «Екологічне право», «Методи аналізу і контролю природного середовища», використанню фондових матеріалів держуправління для підготовки курсових і дипломних робіт, проведенню спільних експедиційних досліджень. У цей період започатковується співпраця з дирекцією природного заповідника «Медобори», Ойцовського національного парку (Польща), Вищою педагогічною школою м.Кельце з питань проведення навчальних практик, обміну студентами, стажування викладачів. Першим аспірантом секції геоекології став у 1995 році випускник географічного факультету Чеболда І.Ю. (наукові керівники проф. Бачинський Г.О., доц. Царик Л.П.), який успішно захистив кандидатську дисертацію за спеціальністю «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів» тоді у Львівському державному університеті ім. І. Франка.

З моменту акредитації спеціальності у 1997 році розпочався наступний етап – підготовки до ліцензування магістратури з даної спеціальності. З цього часу започатковується набір студентів на однопрофільну спеціальність, розробляються нові навчальні плани підготовки спеціаліста і магістра, робочі програми нових фахових дисциплін, навчально-методичне забезпечення. Підготовлений перший навчальний посібник для учнів загальноосвітніх шкіл «Основи екологічних знань» за підтримки міської адміністрації м. Тернополя, над випуском якого працював творчий колектив викладачів факультету, спеціалістів управління екології, працівників міської ради. Перша колективна монографія за участю викладачів секції присвячена фізико-географічним та біоекологічним дослідженням унікального заповідного об'єкту – Голицького ботаніко-ентомологічного заказника (1997), підготовлена з науковцями природничого факультету педагогічного університету. У цьому ж році організована наукова експедиція «Дністер - 1977» з дослідження екологічного стану заповідних об'єктів дністровської долини, виявлення перспективних для заповідання територій, їх флористичного складу за участю доц. Царика Л.П., доц. Шиманської В.О., головного державного інспектора Держкомприроди Чайковського М.П., відеооператора Недошитко М. та студентів спеціальності екологія С. Новицької, О. Дутки, І. Сліпченко, П. Царика. У 1998 році студенти спеціальності «екологія...» вперше проходять навчальну практику з заповідної справи у Ойцовському національному парку (Польща), що поклато початок міжнародній співпраці факультету за підтримки заст. директора національного парку з наукової роботи, доктора Ю. Партики.

Акредитація підготовки спеціалістів з екології у цьому ж році стала відправним моментом створення випускової кафедри. Ліцензування у 1997 році першого наукового часопису ТНПУ дало можливість створити у ньому геоекологічну та природоохоронну рубрики. У збірках часопису опубліковано десятки наукових статей викладачів, аспірантів, студентів. У 1999 році колективом секції геоекології була проведена перша Міжнародна наукова конференція «Еколого-географічний напрям у сучасній географічній науці» спільно з науковцями Інституту географії НАН України та Ойцовського національного парку (Польща), спеціалістами обласного управління з екології і охорони природи, у роботі якої взяли участь 97 представників наукових організацій, навчальних закладів і управлінських структур. В цей період формуються наукові інтереси і творчі зв'язки колективу майбутньої кафедри.

У 2000 році була створена кафедра геоекології та методики викладання екологічних дисциплін, яку очолив за сумісництвом декан географічного факультету доц. Царик Л.П. Членами новоствореної кафедри стали к.геогр.н. Стецько Н.П., к.геогр.н. Чеболда І.Ю., к.б.н. Грицак Л.Р., асистенти: Каплун І.Г., Думка З.Т., Гунько С.І., Згодом старшим лаборантом кафедри призначена Коломієць Т.С., лаборантом (0,5 ставки) - Царик П.Л. Колектив новоствореної кафедри розпочинає свій науково-педагогічний шлях.

З 1993 році при секції геоекології функціонує науково-дослідна лабораторія «Моделювання еколого-географічних систем», за тематикою якої ведеться науково-дослідна робота викладачами, аспірантами, магістрантами та студентами. У 2001 році за результатами першої держбюджетної теми доцентами Цариком Л.П. та Чернюк Г.В. опублікована наукова монографія «Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й

аналізу», у якій поданий ґрунтовний аналіз природних рекреаційних ресурсів Тернопільщини та відпрацьовані методики їх оцінок. У цей період розпочато роботу зі створення першого колективного навчального посібника викладачами кафедри – «Соціальна екологія», опублікованого видавництвом «Підручники і посібники» з грифом МОІН України у 2002 році. Першими аспірантами новоствореної кафедри стають кращі випускники географічного факультету: Янковська Л.В., Герасимів З.В. (наковий керівник доц. Царик Л.П.), які успішно захищають кандидатські дисертації у 2005 та 2006 роках на засіданнях спеціалізованої вченої ради при Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича.

Значна увага на новоствореній кафедрі приділяється започаткуванню певних кафедральних традицій – посвяти першокурсників у студенти, тижнів кафедри, днів довкілля, свята екватора тощо. У Збаразькій ЗОШ-2 I-III ступенів ім. І.Франка створений філіал кафедри, що послужило тісній співпраці викладачів з вчителями природничниками Марцинишиною Н.Г., Марцинишином В.М., членами еколого-краєзнавчого гуртка «Медобори». У 2000 році кафедра ініціювала започаткування обласного-еколого-краєзнавчого проекту «Твій рідний край» для учнів загальноосвітніх шкіл з метою активізації прикладних еколого-географічних досліджень, екологічної освіти і виховання та природоохоронного просвітництва, профорієнтації школярів. Учасники проекту отримують досвід організації і проведення польових досліджень, спостережень, екологічних акцій, стають авторами цікавих краєзнавчо-екологічних проектів. Десятки учасників проекту стали студентами природничих спеціальностей Тернопільського, Львівського, Київського університетів.

У 2004 році колективом кафедри проведена друга Міжнародна наукова конференція «Екологічна географія: історія теорія, методи, практика», матеріали якої засвідчили появу нової галузі географічних знань – екологічної географії. У роботі конференції взяли участь 208 науковців з України, Польщі, Білорусі, Молдови. Модератором конференції став один із засновників екологічної географії в Україні проф. Барановський В.А.

У період 2003 – 2009 рр. завершена робота з акредитації магістратури екології. Кафедра поповнилась кваліфікованими викладачами: к.геогр.н. Янковською Л.В., к.геогр.н. Барною І.М., к.б.н. Лісовою Н.О., асист. Новицькою С.Р. та випускницею спеціальності екологія лаборантом Коваль В.С. Викладачами за цей період опубліковані навчальні посібники, практикуми, робочі зошити, методичні розробки з усіх дисциплін кафедри, запроваджено одні із перших у вузах України спецкурси «Екологічна географія», «Основи сталого розвитку», «Формування екомереж», які згодом трансформовано у навчальні предмети за вибором студента.

Створені електронні комплекси з навчальних дисциплін, розробляється низка спецкурсів підготовки спеціаліста екології. Студенти спеціальності беруть результативну участь у Всеукраїнських олімпіадах, конкурсах наукових робіт з екології і стають їх призерами: у 2002 році студентка Поглед Оксана в Одесі виборола V місце, 2003 році у Донецьку студентка III курсу Шеремета посіла IV місце, 2004 року у Донецькому технічному університеті студенти Бронецький Роман, Шеремета Оксана вибороли відповідно II та IV місця в особистому заліку та перше загальнокомандне місце, 2005 році – Шеремета О. (III місце), Бронецький Р. (IV місце) у Донецькому державному технічному університеті, 2006 році – студентка Федун О. (VIII місце) в Київському авіаційному університеті, 2007 рік – студентка Гінзула М. - VI місце у Київському авіаційному університеті, 2008 р. – студентка Брацюнь О. посіла VII місце на Всеукраїнській олімпіаді, 2009 р. - ст. Брацюнь О. – VI місце, 2010 р. – магістрант Гінзула М. – III місце на Всеукраїнській олімпіаді з економіки природокористування у Львові. Студенти спеціальності стали призерами Всеукраїнських конкурсів наукових робіт з екології: Гінзула М. (2007, 2008, 2009 – диплом II ступеня; науковий керівник доц. Царик Л.П.), магістрант Миць Б. (2009 – диплом I ступеня; науковий керівник доц. Чеболда І.Ю.). Це стало визнанням цілеспрямованої навчальної і наукової діяльності колективу кафедри.

Наступний етап розвитку кафедри розпочався з 2010 року і відмічений кількома важливими подіями. У лютому 2010 року захищена докторська дисертація зі спеціальності конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів проф. Цариком Л.П. «Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація)» і опублікована одноосібна монографія. Десятиліття кафедри відзначено проведенням у травні 2010 р. III Міжнародної наукової конференції «Стале природокористування: стан, проблеми, перспектива» та Міжнародної наукової конференції з колективом природного заповідника «Медобори» «Природний заповідний фонд України: проблеми, сьогодення, перспектива» завершенням підготовки до друку колективного міжкафедрального монографічного дослідження «Природні умови і ресурси Тернопільщини», підручників з екології для 10 класу загальноосвітньої школи (профільний і академічний рівні), кількох навчальних посібників з грифом МОІН України. Кваліфікований професорсько-викладацький колектив у складі 9 осіб (8 з яких мають вищу кваліфікацію, 1 - завершує підготовку кандидатської дисертації) з 2010 року розпочав процес переструктуризації навчальних планів з підготовки бакалаврів, спеціалістів, магістрів екології шляхом пошуку оптимальних пропорцій між обов'язковими (держстандартними) та дисциплінами за вибором вузу, студента (спеціалізаційними).

Перед викладачами кафедри поставлено завдання і здійснюється підготовка нових навчально-методичних комплексів з дисциплін кафедри для запровадження дистанційної освіти. Поглиблюється співпраця з Ойцовським національним парком. Зокрема, підготовлено нове покоління навчально-методичної літератури у формі комплексних навчально-методичних посібників з предметів: Економіка природокористування, Техноекологія, Екологічна експертиза і аудит, Екологічні основи лісокористування – доц. Чеболдою І.Ю.; Основи екології, Рекреаційна географії, Моніторинг довкілля – доц. Стецько Н.П.; Заповідна справа, Екологічна географія, Регіональна фізична географія поверхні Землі – проф. Цариком Л.П.; Екологічна безпека, Екологічна експертиза, Екологічно чисте виробництво – доц. Барною І.М.; Екологія міських систем, Математичні методи в екології – доц. Янковською Л.В., Екологічний бізнес – доц. Лісовою Н.О.

Створення двох національних природних парків на теренах Тернопілля у 2009 році (Кременецькі гори) та 2010 році (Дністровський каньйон), а також перспектива створення НПП «Опілля» та геопарку в межах Товтровоного кряжу націлює на поглиблення комплексних геоекоекологічних експедиційних досліджень, водночас в процесі польових навчальних практик, які орієнтовані на залучення студентів, магістрантів, здобувачів, аспірантів до вивчення реальних господарських проблем і вирішення конкретних наукових завдань.

Колектив науково-дослідної лабораторії «Моделювання еколого-географічних систем» працює над розробкою госпдоговірних тем з Департаментами з екології та природних ресурсів Тернопільської, Хмельницької та Вінницької облдержадміністрацій з обґрунтування, схем формування елементів регіональних екомереж на рівні адміністративних районів, відділом благоустрою та екології управління житлово-комунального господарства міської ради м. Тернополя. У 2011 році завершена розробка схеми локальної екомережі м. Тернополя, здійснено ряд публікацій і доповідей на всеукраїнських конференціях (Сімферополь, 2012; Київ, 2013) та підготовлено до друку монографічне видання. У 2011 році вийшла з друку колективна монографія «Природні умови і ресурси Тернопільщини» за участі викладачів кафедри Л.П. Царика, І.Ю. Чеболди, Л.В.Янковської, С.Р.Новицької. У 2012 році працівники науково-дослідної лабораторії брали участь у держбюджетній темі з обґрунтування базових елементів національної екомережі (координатор проекту д.б.н., проф., завідувач кафедри заповідної справи, директор Центру заповідної справи, рекреації та екотуризму державної екологічної академії післядипломної освіти та управління Байрак О.М.) та підготовки Національної доповіді з формування екомережі України від Подільського регіону за напрацюваннями 2006-2010 років. У 2013 році співробітники НДЛ виконували дві госпдоговірні теми: «До проекту

організації території регіонального ландшафтного парку «Загребелля», за результатами якої опубліковано монографічне видання «Регіональний ландшафтний парк «Загребелля» у системі рекреаційного і заповідного природокористування» та «Розробка екологічного паспорту м. Тернополя» (наук. кер проф. Царик Л.П.). За період 2012-2013 рр. в рамках НДЛ підготовлено та захищено 4 кандидатські дисертації здобувачами кафедри: Новицькою С.Р. (асистент кафедри) з проблем оцінювання природних рекреаційних ресурсів, Вітенком І.М. з оцінки й аналізу екостанів і еколого-географічної ситуації, Бабюк Л.М. - розробки туристичних маршрутів і екологічних стежок, оцінки ступеня рекреаційної дигресії Середнього Подністер'я, Кріль О.В. – з надзвичайних природних і техногенних ситуацій, їх просторового прояву та оцінці ступеня екологічної небезпеки (наук. кер. проф. Царик Л.П.). Усі штатні працівники викладацького складу кафедри з 2012 року мають наукові ступені, а також вчені звання професора та доцентів кафедри геоекології.

У травні 2013 проведено четверту міжнародну наукову конференцію «Подільські читання. Географія, біологія, екологія, охорона природи» за участю науковців Польщі та України. Одним із організаторів конференції виступав колектив НПП «Дністровський каньйон». Викладачі кафедри проф. Царик Л.П., доц. Грицак Л.Р. беруть активну участь у роботі науково-технічної ради НПП «Дністровський каньйон». В процесі наукової конференції відбулась важлива подія – відкриття меморіальної дошки з ініціативи громадської ради з екології при міській адміністрації (керівник Філь О.Г.) визнаному організатору заповідної справи Тернопільщини – Миколі Петровичу Чайковському, за безпосередньої участі якого створено понад 300 територій та об'єктів ПЗФ.

На більш високому рівні ведеться співпраця з педагогічними колективами загальноосвітніх шкіл в рамках реалізації обласного еколого-краєзнавчого проекту «Твій рідний край» (започаткованого у 2000 р.), до участі у якому залучена учнівська молодь усіх навчальних закладів області. Координаторами проекту від педуніверситету є його засновник колектив кафедри геоекології, від обласного управління освіти і науки – лабораторія природничо-математичних дисциплін Тернопільського комунального інституту перекваліфікації вчителів в особі к.г.н. Вітенка І.М. Проект виконує важливу еколого-освітню і екопросвітницьку функції, а також є важливою ланкою профорієнтаційної роботи колективу кафедри.

Важливим новим напрямком співпраці колективу кафедри стало проведення у 2013 році перекваліфікаційної підготовки спеціалістів природоохоронних установ Тернопільщини спільно з кафедрою заповідної справи, Центром заповідної справи, рекреації та екотуризму державної екологічної академії післядипломної освіти та управління м. Київ.

Проблемною стороною діяльності кафедри є відсутність стабільних наукових зв'язків з зарубіжними партнерами, можливість обміну викладачами і студентами на період проходження навчальних практик, наукових стажувань. Потребує свого поглиблення співпраця з кафедрами екології Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка, Луцького національного технічного університету, кафедрою раціонального використання природних ресурсів та охорони природи Львівського національного університету ім. І.Франка, відділом заповідних територій Інституту екології Карпат НАН України.

У найближчій перспективі заплановано підготовку екологічного атласу Тернопільської області, видрук підручників з екології для 11 класу академічного і профільного рівнів загальноосвітньої школи, низку навчальних посібників для студентів вузів тощо.

Висока науково-педагогічна кваліфікація викладацького колективу кафедри, відповідальне ставлення викладачів до проведення навчально-виховного процесу разом із зацікавленістю у науково-педагогічному пошуку студентів, магістрантів, аспірантів є запорукою змістовної підготовки фахівців з екології, охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування у Тернопільському національному педагогічному університеті.

Двадцятидворічний період розбудови спеціальності «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка сприяв розширенню сфери підготовки фахівців у вузі за рахунок нових непедагогічних напрямів, формуванню фахового колективу випускової кафедри та зростання його ролі у системі екологічної освіти і просвітництва Подільського регіону, підготовці сотні кваліфікованих фахівців з екології, розробці наукових засад охорони природи та збалансованого природокористування.

Список використаних джерел:

1. Екологічна географія: історія, теорія, методи, практика: Матеріали II міжнародної наукової конференції. (Тернопіль, 27-29 травня, 2004.). Тернопіль: ТДПУ. 2004. 188 с.
2. Еколого-географічні дослідження в сучасній географічній науці: Матеріали міжнародної наукової конференції. (6-7 жовтня, 1999 р.). Тернопіль: ТДПУ, 1999. 144 с.
3. Подільські читання. Географія, біологія, екологія, охорона природи. Матеріали 2-ї міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль, 23-24 травня 2013 року). Тернопіль: СМП «Тайп», 2013. 291 с.
4. Царик Л.П., Янковська Л.В., Царик П.Л., Вітенко І.М. Обласний еколого-краєзнавчий проект «Твій рідний край» в системі екологічної освіти і виховання. Екологічний шлях у майбутнє: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (Умань, 29-30 березня 2012 р.) Київ: Наук. світ, 2012. С.162-165.
5. Царик Л.П., Вклад М.П., Чайковського у розвиток заповідної справи України і Тернопілля. Подільські читання: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (23-24 травня 2013 року). Тернопіль: СМП «Тайп», 2013. С.3-5.
6. Царик Л.П. Десятилітня діяльність кафедри геоекології Тернопільського національного педагогічного університету: здобутки, проблеми, перспектива. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: географія.* №2. 2010. С. 3-6.

ЗАСТОСУВАННЯ ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ ПРИ ВИВЧЕННІ ТАФАЛЬНИХ ЛАНДШАФТІВ ВОЄН

Міщенко О.В.

mischenko.olena@vnu.edu.ua

Волинський національний університет імені Лесі Українки

The interpretation of the term tafal landscape is substantiated. The main sciences and non-scientific sources are determined, the achievements of which are expedient to apply when studying tafal landscapes, in particular, sacred landscape science, history, political science, social geography, ethnocultural values of society. An analysis of the location of historical monuments of Ukraine, which are dedicated to military burials, is carried out. 70 monuments represented by memorials and mass graves, which were destroyed/damaged as a result of Russian aggression, are identified.

Key words: *transdisciplinary approach, tafal landscape, war, Ukraine.*

Концепція трансдисциплінарності виникла в 1970–1990-х рр. як новий підхід до вирішення складних наукових проблем. Трансдисциплінарність визначається як форма міждисциплінарного підходу, яка забезпечує поєднання наукових знань різних дисциплін з інформацією з ненаукових джерел [3]. Цей термін одним із перших запропонував швейцарський науковець Ж. Піаже під час дебатів із французьким математиком А. Ліхнеровичем і австрійським астрофізиком Е. Янчем на міжнародному семінарі у Франції (1970 р.) [6; 7]. Ж. Піаже вказував, що застосування трансдисциплінарного підходу